

„Kedves Sándorkám!”

*Rajz Sándor levelezése Csáth Gézával és Brenner Dezsővel
a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárának anyagai alapján¹*

„nem az a legény, aki üti, hanem aki állja”

Kik voltak azok az orvosok, barátok, akik aggódva, ám szinte tehetetlenül voltak kénytelenek végignézni Csáth Géza leépülését? Akik orvosként és barátként is szerettek volna tenni az orvoskolléga és író gyógyulásáért? Dr. Schuszter Gyula 1936 novemberében, nem sokkal Kosztolányi Dezső halála után megjelentet egy cikket a Magyar Hírlap hasábjain *Kosztolányi és az orvosok* címmel, amelyben a következőket írja: „Öten voltunk legjobb barátok: három fiatal, klinikai tanársegéd: dr. Csáth Géza, dr. Rajz Sándor és én magam. Két ifjú bölcsész, teli művészi ambícióval: Lányi Viktor és Kosztolányi Dezső.” (Schuszter 1936.) A cikket író Schuszter Gyula az írás megjelenésekor már csak az egyetlen túlélő az öt említett orvos és művész közül.

Csáth Gézát, pályája kezdetétől a „nyugatosok” egyik legtehetségesebb ifjú tagjaként tartják számon. A fiatal író nappal orvosként dolgozik, éjszaka viszont művész: verseket, novellákat, színdarabokat ír, rajzol, zenét szerez. 1909-től a Moravcsik-klinika ideggyógyász tanársegédjeként, kollégáival az Üllői úti Potzmann vendéglőben találkozik rendszeresen, itt tárják egymás elé nagyszabású életterveiket. Egy hibás diagnózis kapcsán és egzisztenciális félelmei következtében Csáth 1910-ben morfiumot kezd szedni. A morfium hatása alatt szerzett élményei erősen érződnek irodalmi művein, melyekben az ideggyógyászat akkori eredményeit is felhasználja. Mindez azonban levelezésére is elmondható: rokonainak, barátainak írt levelei jó részében – csakúgy, mint naplójában –, pontosan leírja állapotát, a beadott morfium mértékét, hatását, miközben folyamatosan azt „üzeni” mindenkinek (legfőképp azonban önmagának): javul, éppen jobban van, szinte már leszokott. Ez az önáltatás majd minden levelének kísérője, a vele levelezőknek ez a tény egy idő után nyilvánvalóvá válik, s így egymás közt szönek (sikertelen) terveket az író megmentésére. A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában fellelhető hagyatéki anyagból elsősorban azokat a leveleket választottam ki, amelyek talán kiegészítésül

¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) Kéziratárában található az a Brenner Józsefről [Csáth Géza] szóló Dévavári Zoltántól [Dér Zoltán] származó hagyatéki anyag, amelyet Dévavári Zoltán özvegye adott át 2007-től a Múzeumnak.

szolgálhatnak a Csáth-kutatók számára, és bővítik a képet, hogyan próbálták orvos-barátai, így a fent említett dr. Rajz Sándor is megmenteni az író. E levelek tartalmát Csáth naplójával, családi levelezésével és élettörténetével összevetve igyekeztem feldolgozni.

A hagyatékából kiemelt első levél² 1911. november 16-án kelt, Rajz Sándor írja Csáth Gézának, az I. számú Sebészeti Klinika fejléces papírján: „mégse való vagy te házas embernek. Olgával pedig kétszeresen nem.” Az 1910-től különböző fürdőhelyeken fürdőorvosként dolgozó Csáth 1910-ben Ótátrafüreden ismerkedik meg későbbi feleségével, Jónás Olgával. Csáth már 1911-től szeretne házasodni, amitől a család, de Rajz is óvja (őt vagy leendő feleségét?), ám az író végül 1913-ban mégis elveszi Olgát.

A következő Rajz-levél³ 1913. január 26-án Budapesten kelt és Brenner Dezsőnek, Csáth öccsének szól. Hangja bizakodó, elsősorban Jóskával [Rajz Sándor leveleiben J.-nek, vagy Jóskának nevezi Brenner Józsefet, azaz Csáth Gézát] foglalkozik. E levél tanulsága szerint ebben az időszakban Rajz még valóban látott arra reményt, hogy Csáth kigyógyítható a morfinizmusból.

„Jóska tíz nap előtt az első M. mentes esték egyikén volt nálam. Élvezte a méreg mentes hangulatot. A vacsora alatt könnyen tárgyalt az ujonnan bemutatott rókusai doktorokkal, séta közben élvezte az estét, a szagokat, a színeket s a moziban monoklisan és bátran nézte a nőket s nem fárasztotta a mozi levegő. – Ma egy hete O.-nál voltunk együtt, s az estét náluk töltöttem a klinikán. Ez alkalommal még inkább meg voltam vele elégedve. Nem volt túl friss, nem mint szenzáció hatott rá az elvonás. Tonusos és realis volt az arca, a beszéde és a mozdulatai. A mérgekszerekrényéből csak brómot és aspirint szedett. Vacsora után a coitusokról szóló munkájából olvasott föl. – A héten Gyulával [Schusztér Gyula – W.] beszéltem telefonon. Visszaesés nem volt. A mai estét ismét együtt töltjük s remélem semmi rosszat nem tapasztalok. – Talán lesz még recidiva, de azért én bizok s neked is biznod kell Dezsőkém.”

Csáth ekkor még maga is így gondolja, bár a „gyógyulását” már ebben az időszakban is a folytonos visszaesés követi. Az *1000 x ölel Józsi* című, 1913 és 1919 közötti családi leveleket tartalmazó kötetben (Csáth 2008) öccsének, Brenner Dezsőnek írt, 1913. március 21-én kelt levelében⁴ arról számol be az író, hogy a 0.03 g. „Z” adagot hogyan tornázta fel 0.36 g. „Z”-ig. Ebből a levélből arról is értesülünk, hogy március elején éppen Rajz Sándor ösztönzésére kezdett el egy kúrát, amely az adagok csökkentését és a teljes gyógyulást célozta meg.

2 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/50/27/1, Rajz Sándor levele Csáth Gézának, Budapest, 1911. II. 16. keltezéssel, Autográf tintaírás utólagos ceruzairású aláhúzásokkal

3 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/12/2, Rajz Sándor levele Brenner Dezsőnek, Budapest, I. 26. keltezéssel, Autográf tintaírás

4 Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek. Budapest, 1913. március 21-iki keltezéssel (Csáth 2008, 28–30).

„Azután, hogy írtam neked gyógyulásomról, visszaestem a bűnbe. 0.03 „Z” minimális adag mellett. Azt gondoltam, hogy az akarat teljes megfeszítésével egy kifogástalan dosirozással lehetővé teszem ennek az édes méregnek a használatát. Ha meg lehetne maradni ezen adag mellett, valóban nem járna semmi bajjal. A vicc az, hogy ez lehetetlen. [...] Sándor józanított ki, akivel szemben ilyen züllött állapotomban megfeledeztem minden baráti kötelességemről.” (Csáth 2008, 29.)

Rajz ezzel szemben 1913. május 5-én már komoly aggodalommal ír Csáth öccsének⁵ arról, hogy az íróat Bécsben kellene kezelteni. Ehhez édesapjuk, Dr. Brenner József segítségét is szeretné megnyerni. Csáth életrajzából tudjuk, hogy e kísérlet meghiúsult.

„Kedves Dezsőkém!

Csütörtökön este utaztam el Abbáziából. Szerdán levelet kaptam Schusztter Gyulától, melyben Jóska jelenlegi állapotáról ír. Sajnos még mindig semmi javulás. Pénteken délben Szabadkán átutazóban fölkerestem a hivatalban édes apátokat s elmondtam J. m:zását. Megbeszéltük, hogy még aznap ír J-nak s kérni fogja a bűn abbahagyását. Ha a kérés nem vezet célra úgy mégis ahhoz kell folyamodnunk, hogy Brenner bácsi beszél Renterrel, esetleg Moravcsikkal s J. az ő protekciójukkal elmegy a bécsi klinikára – ellenőrzött, elvonó kúrát tartani. – Ez a módszer esetleg állásába kerül, de megmenti az egészségét s ha ez meg van J. talál magának más helyet, mint a klinika.”

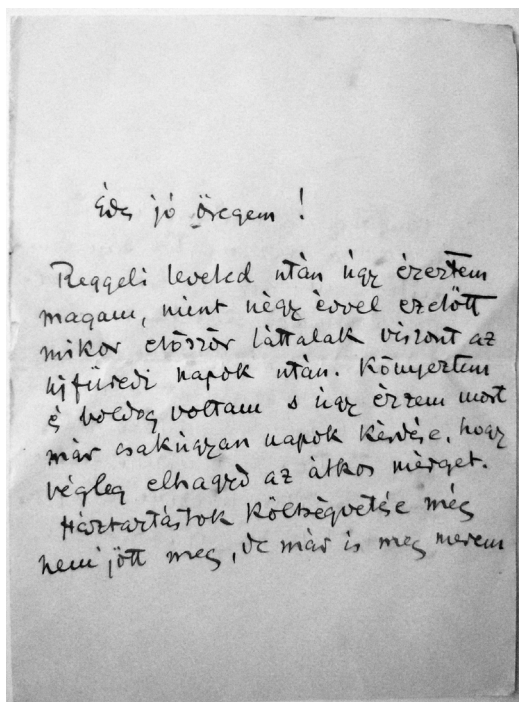
Rajz szeretné maga is látni, hogyan fogadkozik öccsének az író, így arra kéri Brenner Dezsőt, küldje el neki a márciusban íródott sorokat.

Rajz következő, 1913. május 23-án kelt, Csáthnak címzett levele⁶ ismét arra reflektál, hogy az írótól leszokást bizonygató sorokat kapott. Rajz a válaszban kitörő örömmel fogadja Csáth elhatározását. Ebben a helyzetben, mint Rajz írja, a házasságot sem ellenzi. A levél végén gratulál Csáth állásához.

---

5 PIM Kézirattár, jelzet: 2008/13/12/3, Rajz Sándor levele Brenner Dezsőnek, Orosháza, 1913. V. 5. keltezéssel, Autográf tintairás

6 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/50/27/2, Rajz Sándor levele Csáth Gézának Orosháza, 1913. V. 23. keltezéssel, Autográf tintairás

1. kép: Rajz Sándor levele Csáth Gézának (részlet)

Ebben az időszakban májusig Budapesten dolgozik Csáth, majd júniustól Palicson van. Könyvében Dér Zoltán ugyanakkor májusra teszi azt a pillanatot, amikor Csáth Géza átlépi a „petit morphinisme” határát és egyre nagyobb morfium és pantopon adagokat vesz be (Dér 1969, 79). Júniusban mégis sor kerül házasságkötésére Jónás Olgával, melyre – még a sokadik „gyógyulás” egyike alkalmából – Rajz Sándor is „áldását” adja. Csáth 1913. október 6-án bevonul a Liget Szanatóriumba. A következő, Dr. Rajz Sándor fejléccel ellátott levélben⁷ az orvos és barát a Liget Szanatóriumban elvonókúrán lévő Csáth Gézánál tett látogatásáról számol be Brenner Dezsőnek. Rajz pontos kórismereit leírást ad Csáthról az elvonás pillanatnyi állapotában és beszámol arról is, hogy Olga vele van, segít, s végül azt írja: „Jóska megmenekülten néz ki.”

E sorokat ugyan aláhúzta Rajz, de a levél egésze korántsem támasztja alá e kijelentést. Joggal, hiszen az író gyógyulatlanul hagyja el a Szanatóriumot, melyet azzal indokol, hogy rendszeres kicsi adag esetén kiválóan érzi magát mind testileg, mind lelkileg és ezt szeretné folytatni, ahogyan ezt 1910 májusától 1913

7 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/12/4 Rajz Sándor levele Brenner Dezsőnek Pestújhely, 1913. XI. 7. keltezéssel, Autográf tintairás utólagos aláhúzásokkal

márciusáig tette. Testvérének erről ír Csáth 1913. decemberében,⁸ ám meglepő módon – és talán itt kezdődik a háritás, a felelősség másokra tolása – még a következőket fűzi hozzá:

„Miért nem tűnt fel soha azelőtt (Palics előtt) nektek se, Sándornak se a bajom – mert nem volt az. Addig én csak „kis m.-ista” voltam és ez nem teremt *beteg* állapotot. Ez volt az ok, hogy se Sándor se Gyula nem léptek föl határozottan az ügyem ellen és pl. S. csak ártatlan kísérletezésnek, kíváncsiskodásnak tartotta.”

E levélben éppen orvos-barátait, Rajz Sándort és Schuszter Gyulát emlegeti, akik 1913-ban már komolyan aggódnak Csáth visszaesései miatt. Schuszter levélben figyelmezteti is Brenner Dezsőt, hogy bátyja szenvedélybetegsége súlyosabb, mint azt a család gondolja és az írónak esze ágában sincs leszokni a méregről. Csáthnak minden esetre a fenti decemberi levél tanúsága szerint erős a meggyőződése, hogy képes megmaradni a kis adagok mellett, ám tudjuk, e kísérlet (is) sikertelen marad.

Rajz rendszeresen beszámol Brenner Dezsőnek Csáthnál tett látogatásairól, s ez az időszak – ha lehet így fogalmazni – talán valóban nyugalmasabb az író életében, kicsit kiegyensúlyozottabb, a munka okán és házassága révén. Rajz Sándor Brenner Dezsőnek szóló, 1914. január 24-én kelt levelében⁹ örömmel tudatja, hogy: „J. kedélyét, egészségét, kinézését olyannak találtuk, mint amilyen a régi aktív korszakban volt.” Az 1914. február 27-én kelt, Brenner Dezsőnek szóló levél¹⁰ szerint is minden rendben levőnek látszik:

„– Mult csütörtökön Jóskaék vacsorát rendeztek a klinikán Desiréék, Karinthyé, Wiesenger doktor, klinikaiak voltak hivatalosak. – J figyelmes és agilis házigazda volt. Boros üvegeket nyitott, töltött, kínált, mindenkivel diskurált, zongorázott, Karinthy biztatta, hogy a novelláját olvassa föl, csellozott, cigarettát hordott körül. Semmi sem látszott az M. korszakbeli emberekkel való nemtörődömségből. O. a háziasszonyi szerepben – valljuk meg a jelenlevő nők közt legkülönbnek mutatkozott. – Sem Gyula, sem O. valami gyanus vagy aggasztó visszaesési tünetet nem tudnak. A házasságnak semmi kártékony oldalát sem látom. O. igyekszik olyan szerepet betölteni, amelyet Jóska szánt neki.”

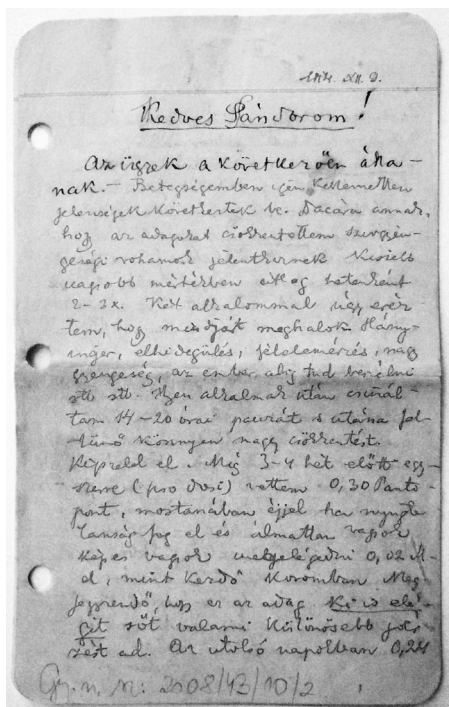
Csáth ugyanis ebben az időszakban rendszeresen dolgozik, ír, komponál; erről is több levélben be is számol testvérének (Csáth 2008, 89–98). 1914-ben azonban Csáthot katonai szolgálatra hívják, a háború hatására elveszti uralmát

8 Csáth Géza levele Brenner Dezsőnek, Budapest, 1913. december (Csáth 2008, 83).

9 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/12/5 Rajz Sándor levele Brenner Dezsőnek, Pestújhely, 1914. I. 24. keltezéssel, Autográf tintaírás

10 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/12/6 Rajz Sándor levele Brenner Dezsőnek, Pestújhely, 1914. II. 27. keltezéssel, Autográf tintaírás

szenvedélye felett és 1917-ben végleg leszerelik. Rajz Sándor 1914 végén ír levelet¹¹ Brenner Dezsőnek Miskolcra, a hadikórházból. Érdeklődik Jóska után és felteszi a kérdést: „remélhető-e és mondja-e, hogy a méreggel végleg szakít?” Csáth egy nappal később kelt levele Rajz Sándornak¹² megválaszolja az öccsének feltett kérdést, hiszen beszámol betegsége rosszabbodásáról, rohamairól, a feljebbvalóival való konfliktusairól. A levél bizakodó hangját – miszerint a felülvizsgáló bizottság elrendeli a helyi szolgálatra való alkalmaztatását és így menni fog neki a teljes elvonás – egy teljesen depresszív beszámoló váltja fel élete és érzései vonatkozásában. Csáth a háborúról azt írja Rajznak, egészen másképp látja az életet, mint azelőtt, nem bántja többé a mérhetetlen nagyravágyás és irodalmi sikerekre sem vágyik. „A háború rávezet bennünket az egyetlen egészséges szempontra, hogy mindent az élethez és halálhoz mérjünk.” Naplójában szűkszavúbban, de ugyancsak beszámol közérzete rohamos romlásáról és a háború eseményeiről (v.ö. Csáth 1997, II/56–61).

2. kép: Csáth Géza levele Rajz Sándornak (részlet)

11 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/12/7 Rajz Sándor levele Brenner Dezsőnek Miskolc, 1914. XII. 8. keltezéssel, Autográf tintairás

12 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/10/2 Csáth Géza levele Rajz Sándornak 1914. XII. 9. keltezéssel, Autográf tintairás utólagos aláhúzásokkal

Felmentése után állapotában azonban nem következik be változás. Csáth Előpatakon körorvos, mielőtt bevonul katonának, s közben is itt dolgozik. 1915. július 24-én az előpataki gyógyfürdő fejlécével ellátott tizenöt oldalas levelében¹³ Rajznak az adag-csökkentésről, a „rémes szer” adagolásáról és az azt kísérő rosszulleteiről számol be és megállapítja, hogy az elvonás túl sokat, sőt lehetetlent kíván a betegtől. A fájdalom nélküli, sima elvonás lehetőségeit taglalja levelében. De talán már maga is érzi, tudja, a leszokás önáltatás csupán. Levelai egyre depresszívebbek. Naplójába ugyanebben az időben ugyanazokat az adagolásokat írja be (v.ö. Csáth 1997, II/130–131), valamint öccsének címzett levelében (Csáth 2008, 161–163) is szinte szóról-szóra a Rajz levelében és a naplóban lévő adagolási arányváltozásokról számol be, megköszönve az öccsétől kapott P-t. 1915-ben tíz napot zárt osztályon tölt, majd helyi szolgálatra küldik, így 1915 októberétől Földesen orvos, majd 1917 őszén Regőcére kerül községi orvosnak. 1916. február 6-án kelt, Földesről írt levelében¹⁴ Csáth megírja barátjának, hogy egy évre szolgálaton kívül helyezték, mint „jelenleg szolgálatra alkalmatlant”, majd öt orvosi esetet mesél el. Naplójában (Csáth 1997, II/199–201) e napon édesanyja halálának évfordulójáról emlékezik, leírva pontosan az 1895-ös történéseket. Naplójának megfelelő oldalára csakúgy, mint levelére ráüti új bélyegzőjét: „Med. Univ. Dr. Brenner József belgyógyász, az idegbetegségek kedélybetegségek, és tüdőbajok szakorvosa”. Csáth testvéréhez írt, február 12-én kelt levele¹⁵ már ugyanezt az új bélyegzőt tartalmazza. Az író orvosi hivatásáról és eseteiről is szívesen ír barátjának, testvérének, ám foglalkozását is egyre inkább kimerítőnek és terhesnek tartja. A következő, 1916. március 9-iki Rajznak írt levelében¹⁶ Csáth a himlőjárvánnyal kapcsolatos aggodalmairól és egy kocsis haláláról számol be. Gyógyít, de fél is a járványtól. Naplójába (Csáth 1997, II/203) március 5-én jegyzi be ugyanezt az esetet. A következő Csáth-level¹⁷ 1916. április 9-én keletkezett, és arról számol be, hogy ilyen zaklatott körülmények között, ami a földesi orvosi hivatással jár, képtelen nyugodt, kiegyensúlyozott életet élni. „A jelenlegi életmódom mellett a jó dosirozás igen nehéz.” – írja Csáth és a „rendelkezésre állás” számára gyötrelmes hatásairól tudósítja barátját. Orvosként nincs

13 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/10/4 Csáth Géza levele Rajz Sándornak, Előpatak, 1915. VII. 24. keltezéssel, Autográf tintairás

14 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/10/5 Csáth Géza levele Rajz Sándornak, Földes, 1916. II. 6. keltezéssel, Autográf tintairás

15 Csáth Géza levele Brenner Józsefnek, Budapest, 1916. február 12. keltezéssel (Csáth 2008, 187).

16 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/10/6 Csáth Géza levele Rajz Sándornak, Földes, 1916. III. 9. keltezéssel, Autográf tintairás

17 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/10/7 Csáth Géza levele Rajz Sándornak Földes, 1916. IV. 9. keltezéssel, Autográf tintairás

nyugalma, bármely percben hívhatják, és ez erősen megviseli idegrendszerét. Ebben a levélben röviden még debreceni útjáról is (április 6–8 között) beszámol. Május elején ismét ír¹⁸ Rajznak a teljes leszokással kapcsolatos tervéről; csak „az alkalmat várom”. Itt újra a munkával járó kiszámíthatatlanság okozta gyöttrődéseit taglalja és ebben látja a leszokás akadályát.

A Rajz Sándornak 1916 júniusában íródott két Brenner Dezső-levél¹⁹ szintén mély aggodalomról tesz tanúbizonyságot. A június 11-ikeiből²⁰ megtudhatjuk, hogy Brenner Dezső Csáth állapotát egy május végi levelében már analizálta orvos-barátjának, de továbbra is aggódik. Anyai nagyanyjuk temetését, amelyen az író is részt vett, részletesen leírja Rajznak, Csáth állapotára is reflektál:

„Az elvonási kezdeményezésekről, ha beszéltünk, mohón és csaknem testével védte a szert. Mikor már alaposabban tárgyalni kezdtünk a dolgairól, elhallgatott és azokkal a dolgokkal indokolta a betegséget, mik következményei. Persze, az a legvigasztalanabb fordulat, hogy apám egészen részvétlenek mutatkozott a kezdeményezett elvonási akciónál.”

A nagyalakú, majdnem egészében az író betegségével foglalkozó levélből kiderül továbbá, hogy apjuk – eddigi nézeteltérések miatt – sem levelet nem írt Csáthnak, sem meg nem hívta magához, ami az írónak láthatólag fáj is. Továbbá kitűnik, hogy Csáth az elvonást a háború végéhez, biztos álláshoz, megélhetéshez köti és ezért öccse számára: „az egész terv nagyon távolinak és valószínűtlennek látszik”. Brenner Dezső tehát pontosan látja, milyen rossz a helyzet, de már azt is, hogy nem tud segíteni.

„Eddig a J. halasztása miatt magam is részben elimináltam a betegségének szörnyű hatását. Most újra a régi kízó élénkséggel foglalkoztat, s a megszabadítás különböző kombinációin gondolkodom, valószínűleg hiába. Tény az, hogy J. megmentésére eddig még komoly kísérlet nem történt.” [...] Bizonyos, hogy J. nem harcol az elvonás mellett, bár azt állítja, hogy igen.”

A második júniusi Brenner Dezső-levél²¹ Kosztolányi komoly segíteni akarásáról számol be Rajznak. Arról, hogy értekeztek Ferenczi doktorral és ő analízis nélkül javasolja a legszigorúbb elvonást, amiről Csáth hallani sem akar. Bécsbe sem szeretne menni, kezeltetni magát. Az öcs, bátyja egyre ritkuló leveleire panaszkodik és megjegyzi: „semmit se várj, ami természetes, őszinte és igaz”.

18 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/10/8, Csáth Géza levele Rajz Sándornak, Földes, 1916. V. 6., Autográf tintairás

19 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/11/1 és jelzet:2008/13/11/2 alatt

20 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/11/1 1916. VI. 11. Brenner Dezső levele Rajz Sándornak Szabadka, 1916. VI. 11. keltezéssel, Autográf tintairás

21 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/13/11/2 Brenner Dezső levele Rajz Sándornak Szabadka, 1916. VI. 25. keltezéssel, Autográf tintairás

Végül a hagyatékban található utolsó, 1916. augusztus 18-án kelt Rajz-levéliben²² az orvos már egyáltalán nem ír aggodalmairól Csáthnak, ceruzával ugyanakkor nyomatékosan aláhúzza: „Várom a leveled”.

Az 1917 ősztől közéleti orvosként eltöltött regőcei időszak, az 1918 októberében megszületett gyermek sem változtat az írón és sorsán; Csáth sodródik a vég felé. Az író feltehetően 1919 nyarán kelt levele²³ már kényszerképzetekkel, vádakkal teli, csakúgy, mint az a levél,²⁴ amit ugyanebben az időpontban, röviddel a gyilkosság és az öngyilkosság előtt Olga apjának, Jónás Jakabnak ír lányáról. Ekkorra már túl van egy sikertelen teljes elvonón, amit nem bír és így megszökik a bajai kórházból. Dezsőnek címzett végrendelete,²⁵ amelyben – kényszerképzetektől sanyargatva – ismét csak feleségét jelöli meg romlása egyetlen okának. Ahogy testvére 1916-ban találóan megfogalmazza: Csáth azokkal a dolgokkal indokolja a betegségét, amik tulajdonképpen a morfinizmus következményei. Így jut el betegsége végső stádiumába. Csáth kórleírásában megtalálható a szorongás, az önmagával és a környezetében élőkkel szembeni erőszak, ami írásainak is fő témájává, ám felesége meggyilkolásának és öngyilkosságának is okává válik.

Felhasznált irodalom

Csáth Géza (1997). *Fej a pohárban. Napló és levelek*. (Sajtó alá rendezte Dér Zoltán és Szajbély Mihály.) Budapest: Magvető.

Csáth Géza (2008). *1000 x ölel Józsi. Családi levelek 1913–1919*. (Dér Zoltán hagyatékából sajtó alá rendezte és az utószót írta Beszédes Valéria.) Szabadka: Szabadkai Szabadegyetem – Életjel.

Dér Zoltán (1969). Az árny zarándoka. *Életjel Miniatűrök* 6. Szabadka: Szabadkai Munkásegyletem.

Schuster György (1936. november 15). Kosztolányi és az orvosok. *Magyar Hírlap* 1936/262.

---

22 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/50/27/3 Rajz Sándor levele Csáth Gézának 1916. VIII. 18. keltezéssel, Autográf tintaírás utólagos aláhúzásokkal

23 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/10/9 Csáth Géza levele Rajz Sándornak Autográf tintaírás, én.

24 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/43/8/2 Csáth Géza levele Jónás Jakabnak Autográf tintaírás, én.

25 PIM, Kézirattár, jelzet: 2008/50/43 Autográf tintaírás, én.